

Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Din Perspektifiyle Oluşturulan Atasözü ve Deyimler

Proverbs and Idioms Formed from a Religious Perspective in the Vocabulary of Azerbaijani Turkish

Muhammed KARATAŞ*

Öz

Atasözleri ve deyimler, bir dilin kültür hafızındaki söz varlığı birikiminin nesillere aktarılmasında köprü görevi gören söz öbekleridir. Milletler, yaşadıkları dönemin şartları ile birlikte coğrafi konumları gereği ilişki kurdukları milletlerden etkilenerek zaman içerisinde kültürlerini oluşturur. Türklerin bozkır kültürünü benimsemeleri birçok toplumla ilişki kurmasını ve zengin bir kültür hazinesi biriktirmesini sağlamıştır. Konargöçer yaşam tarzının gereği savaşçı karaktere sahip olan Türklerin toplum düzeninde saygı önemli bir yere sahiptir. Büyüğe saygının kabul gördüğü bir anlayışı benimseyen Türk halkında ata olarak görülen büyüklerin sözleri, gençler arasında öğüt olarak kabul görür. Atasözü bu temel düşünce yapısında oluşur ve nesilden nesle sözcüklerde değişim yaşasa da temasını koruyarak aktarılır. Türklerin sahip olduğu karakteristik özellikler mizahi yönden Türkçeye zenginlik katmaktadır. Duygu ve düşüncelerin sözcüklerle cümlelere döküldüğü Türk dilinde, deyimlerin de sıkça kullanıldığını görürüz. Verilmek istenilen nasihatın veyahut anlatılmak istenilenin kavranmasını kolaylaştırmak, daha dikkat çekici hâle getirmek niyetiyle genellikle sözcüklerin mecaz anlamlarıyla kullanıldığı ifadeler de “deyim” olarak karşımıza çıkar. Türk lehçelerinin genelinde aynı durum söz konusudur. Nitekim bu çalışmaya da konu olan Azerbaycan Türkçesinde de atasözü ve deyimlerin sıkça kullanıldığı görülür. Çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki din ekseninde gelişen söz varlığının atasözleri ve deyimlere yansımaları tespit edilmiştir.

* Uzman, Yunus Emre Enstitüsü, email: muhammet.karatasss@gmail.com, orcid: 0009-0004-4224-2267

Çalışmanın devamında anlamları belirlenmiş ve Türkiye Türkçesi karşılıklarıyla değerlendirilerek olumlu ve olumsuz manalarda tasnif edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Deyim, söz varlığı, Türkçe, Azerbaycan Türkçesi.

Abstract

Proverbs and idioms serve as bridges that transmit the accumulated vocabulary of a language's cultural memory to future generations. Nations develop their cultures over time under the influence of the conditions of their era and through interactions with other peoples based on their geographical locations. The adoption of steppe culture by the Turks enabled them to interact with many different communities and to accumulate a rich cultural heritage. Due to their nomadic lifestyle, the Turks developed a warrior character, and respect held an important place in their social order. In Turkish society, which embraces a worldview that values respect for elders, the words of the elderly seen as ancestors—are accepted as advice among the youth. Proverbs are formed within this mindset and, although the wording may change over time, their themes are passed down through generations. The characteristic traits of the Turkish people also add a humorous richness to the Turkish language. In Turkish, where feelings and thoughts are expressed through words and sentences, idioms are frequently used. These expressions, usually employing metaphorical meanings of words to make advice or messages more comprehensible and striking, are known as idioms. This is also true across various Turkic dialects. Accordingly, Azerbaijani Turkish, which is the focus of this study, also makes frequent use of proverbs and idioms. The study identifies how vocabulary with religious connotations is reflected in proverbs and idioms in Azerbaijani Turkish. In the following sections, the meanings are defined, compared with their equivalents in Turkey Turkish, and categorized as having either positive or negative connotations.

Keywords: Proverb, Idiom, Lexicon, Turkish, Azerbaijani Turkish.

Giriş

Bir milletin tarihsel seyri içerisinde kültürü ile paralel olarak dili de gelişim gösterir. Bu süreçte karakteristik özellikleri ve düşünce yapıları hem kültürlerinin hem de dillerinin temel unsurlarını şekillendirir. Özellikle dilin temel yapı taşlarından

olan söz varlığının oluşması ve çeşitlilik kazanması, milletlerin sosyokültürel mahiyetleri, coğrafi konumları, siyasi ve iktisadi durumlarıyla birlikte din olgusuyla da doğrudan ilişkilidir. Türk milletinin tarihi boyunca da sosyal, siyasi ve iktisadi yaşantısıyla birlikte dinî tercihi de Türk dilinin üzerinde büyük etki bırakmıştır. Yazılı dilin kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren birçok alfabe kullanılan Türk dilinin söz varlığında dinî ve coğrafi etkenler sebebiyle Arapça ve Farsçanın etkili olduğu görülür (Karaörs, 1999, s. 134). Özellikle Azerbaycan Türkçesinde gördüğümüz bu etki söz varlığına da tesir etmiştir.

Türkçe, yazıya geçirildiği dönemden itibaren en çok alfabe değişikliğine uğrayan dillerdendir. Bu durumun, maruz kalınan dinî, siyasi ve coğrafi şartların etkisiyle meydana geldiği bilinmektedir. Türkçe yazılı dil tarihinin Göktürk yazısı ile başladığı kabul edilir. Göktürk yazısından sonra Uygur, Mâni, Brahmi, Arap, Latin, Kiril vb. alfabelerin de kullanıldığı tespit edilmiştir (Tekin, 1997, s. 28).

1. Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkleri sırasıyla Arap alfabesi, Latin alfabesi, Kiril Alfabesi ve en son günümüzde de olduğu gibi Latin Alfabesini kullanmışlardır. Fakat İran sahasında yaşayan Azerbaycan Türkleri, Arap alfabesi kullanmaya devam etmektedir. Azerbaycan'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında aydınlanma ve ceditçilik hareketleri kapsamında ana dili canlandırma ve kullanma bilincinin yayılması, etraflica tartışılmasına sebep olmuştur. Azerbaycan coğrafyasında dil alanında en kapsamlı ve ciddi çalışma 1812-1878 yıllarında Mirza Fethali Ahundzade tarafından yapılmıştır. İslam dünyasının gelişmeme ve cehalet içinde olmasının sebebini kullanılmasının zor olduğunu iddia ettiği Arap alfabesine bağlamaktadır. Azerbaycan Türkçesinin ses özelliklerine uyum sağlayabilecek ve yazı dilinde rahat kullanılabilecek bir hale getirmek için Arap alfabesi üzerinde iyileştirme çalışmalarında bulunan Ahundzade, Farsça bir örnek taslak hazırlayıp komisyonlara göndermiştir (Bağrıaçık, 2024, s. 18-42).

XIX. yüzyılın sonunda, Mirza Fethali Ahundzade'nin yeni bir alfabe ve yazı dili hayali ciddileşmeye başlamış, Ekinci Gazetesi'nde Ahundzade'nin düşünceleri desteklenmiştir. Bu tarihten itibaren alfabe konusu detaylıca ele alınıp yayımlanan eserlere konu olmuştur. Bu gelişmeler bütünüyle ele alındığında Azerbaycan Türkçesi için iki farklı alfabe görüşü savunulmaktadır. Birinci görüş, iyileştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş bir Arap alfabesinin kullanımı, ikincisi ise modern olan Latin alfabesinin kullanımıdır.

1918-1920 yıllarında Abdullah Efendizade'nin hazırladığı Latin alfabesi Azerbaycan parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Bu durum Rus işgalinin yeniden gerçekleşmesi nedeniyle uzun soluklu olmamıştır. 1921 yılında alfabe oluşturması için kurulan “Elifba Komitesi” tarafından Latin alfabesi esas alınarak bir alfabe hazırlandı ve 1922 yılında kabul edildi. Kabul edilen bu alfabenin geçerliliğini arttırmak, kullanımı yaygınlaştırmak için çalışmalar gerçekleştiren Elifba Komitesi, ilk olarak yeni alfabeyle Jeni Jol “Yeni Yol” adlı gazete çıkartmışlardır. Bu çalışmaların ve yayımlanan eserlerin ardından ilan edilen bu alfabe tam anlamıyla Azerbaycanlı Türklerin sistemine yerleşmiştir (Akbarova, 2023, s. 481-491).

Sovyetlerin hâkim oldukları bütün coğrafyada Rusçanın kullanılması kararı, 1939 yılında Türkler arasında bir çözülmeye sebep olmuş ve millî kimlik, şuur, kültür vb. değerler zarar görmüştür. 36 harften oluşan Kiril alfabesi Azerbaycan için hazırlanmış ve kullanıma kabul edilmiştir.

1939 yılından itibaren 1991’de SSCB’nin çöküşüne kadar Kiril alfabesini kullanan Azerbaycan Türkleri, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan edip Azerbaycan Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. Ardından tekrar Latin alfabesini kabul etmişlerdir.

1.1. Azerbaycan Türkçesinin Bazı Fonetik Özellikleri

Türkçenin güneybatı kolu Oğuz grubu içerisinde yer alan Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında birtakım fonetik farklılıklar bulunmaktadır¹. Her iki lehçenin de yazı dili olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bulundukları ve gelişim gösterdikleri çevresel faktörlere göre fonetik ve morfolojik farklılıkları bulunmaktadır. Birbirlerine yakın konumlarda bulunmalarına rağmen iki devlet için de farklı dönemlerde gerçekleştirilen alfabe değişimleri aralarında bazı fonetik ve morfolojik ayrılıklara sebep olmuştur (Rezaei, 2018, s. 59-75). Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki bu ayrılıkları ve genel bilgileri ele alan Mehdi Rezaei’nin “Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi Arasında Bulunan Fonetik Farklılıklar” adlı makale çalışmasına bakılabilir.

Türkiye Türkçesinde çok heceli kelimelerin sonunda ve sözcük başında bulunan kalın “*ğ*” sesi, Azerbaycan Türkçesinde genel olarak “*q*” şeklinde görülür.

TT: Kabak, kaymak

¹ Geniş Bilgi için bk. Veyselli, F. (2020). Azerbaycan Türkçesi Fonetigi. Ankara. Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon.

AT: *Qabaq, qaymak*

Türkiye Türkçesindeki art damak “k” sesi, Azerbaycan Türkçesinde “x” veya “q” sesleri ile görülür. Türkiye Türkçesinde kelime içindeki kalın “k” sesi Azerbaycan Türkçesinde birçok kelime “x” ile karşılanır. Bazı durumlarda ise genellikle uzun ünlüleri kısaltmak veyahut açık heceleri kapatmak için ikizleşerek “qq” şeklinde de görülür.

TT: Okumayı, dokuz

AT: *Oxumağı, doqquz*

Azerbaycan Türkçesinde tek heceli sözcüklerin sonundaki kalın “k” sesleri bazen “x” nadiren ise “g” olur.

TT: Çok, ak

AT: *Çox, ağ*

Azerbaycan Türkçesinde sözcük sonundaki ince “k” sesine vokalle başlayan bir ek gelirse “y” olur.

TT: Çiçeğe

AT: *Ciceye*

Azerbaycan Türkçesinde sözcük sonundaki kalın “q” sesi, vokalle bir ek aldığında “g” olur.

TT: Toprağına

AT: *Torpağına*

Azerbaycan Türkçesinde “d” ile başlayan eklerin “l” sesli şekli yoktur.

TT: Birlikte

AT: *Birlikde*

Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde kısa “a” sesi “çoğunlukla açık “e” olur.

TT: Kalp, vatan

AT: *Qalb, vətən*

Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde üstün ve esrenin kullanımı tercih edildiğinde “i” sesi “e” olur.

T^T: Şifa

AT: Şefa

Azerbaycan Türkçesinde ilk hecesinde “dar-ünlü” bulunan kelimelerin başındaki “y” sesi bulunmaz.

T^T: Yürekli

AT: Ürekli

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki en önemli farklılıklardan birisi de kelime başı “i” sesidir. Türkiye Türkçesinde kelime başında “i” sesi görülürken Azerbaycan Türkçesinde bu durum kelime başında “ı” sesi ile kullanılır.

T^T: Işık, yılan

AT: İşık, ilan

2. Azerbaycan’da Din ve Dine Bakış

Bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri için milli kimliğin önemli olduğu kadar dinî kimlik de sosyolojik bir öneme sahiptir. Uzun yıllar Sovyet otoritesinin yönetiminde kaldıktan sonra bağımsızlığın ilan edilmesi, Sovyetler döneminde çok sayıda dinî grupların bulunması ve kitlesel olarak ateistliğin benimsenmesi diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan Cumhuriyetinde de toplumun etkilenmesine sebebiyet vermiştir (Göçerli, 1971, s.38).

Sovyetler Birliği ve birliğe dâhil olmuş bütün ülke ve topluluklarda dinin, bilhassa İslam’ın araştırılmasına yönelik yapılan sosyolojik araştırmalar, Müslüman olanların inançlarına bağlı kaldıkları sonucunu ortaya koymuştur (Taştan, 2003, s.17). Son dönemlerde Azerbaycan coğrafyasında çeşitli dinî form ve teşkilatlar sebebiyle yeniden ortaya çıkan sorunlarla ilgili çalışma yapan Azerbaycanlı aydınlar “Biz hepimiz ateist toplumda eğitim almışız ve buna göre de dinî problemleri ciddi olarak kavrayamıyoruz” (Fahri, 1997) itirafında bulunmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır.

İslamiyet'in kabulüne kadar Azerbaycan sahasında muhtelif dillerin ve dinlerin meydana getirdiği bir kültür medeniyeti bizi karşılamaktadır. İslam dinini yayma amacı ile Arapların Kafkasya bölgesine gelmelerine kadar çeşitli dil ve dinlerin kültürel etkileşim alanı olan Azerbaycan coğrafyasının ne millet bakımından ne de din bakımından üniter bir yapıya sahip olduğu söylenemez (Şemsizade, 1996, s.32). Bu coğrafya da görülen dinî çeşitlilikte Hristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük, Maniheizm, Putperestlik, Şamanizm, Ateşperestlik veya Müslümanlık gibi dinlerin yanı sıra; Hurufilik, Babilik, İsmailik, Babek talimi gibi muhtelif dinî akımlarda görülmüştür (Paşazade, 1991, s.78).

İslamiyet Kafkas coğrafyasında etkisini göstermeden önce Hristiyanlık "Alban Kilisesi" olarak devletin dini olmuştur. Yıllarca bölgede birleştirici bir olgu olarak görülen Hristiyanlık, ilerleyen dönemlerde mezheplere ayrılarak gücünü yitirmeye başlamış, anlaşmazlıklara ve dinsel çatışmalara da meydan hazırlamıştır. Ermeni ve Gürcü kiliseleri olarak ayrıma uğrayan Hristiyanlık dininin etkisini kaybetmesiyle söz konusu coğrafyada İslam dininin yayılması ve kabul görmesi de kolaylaşmıştır.

Verilen bilgilerle de sabit olmakla beraber anlaşıldığı gibi İslamiyet'ten önce Azerbaycan coğrafyasında dinî görüşler oldukça fazla ve parçalanmış biçimdeydi. Daha öncesinde sahip olunan dinî görüşlerin etkisiyle Müslümanlığın fikirleri, hedefleri ve ideolojisi bölge halkı için oldukça cazip olmuştur. İslam'ın mevcut toprağı koruma, cihat anlayışıyla yeni topraklar kazanma ve dünyaya hâkim olma anlayışı, halk üzerinde büyük etki yaratmış, kabullenilmesini kolaylaştırmıştır.

Miladi takvime göre VII. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden Azerbaycan coğrafyasında, dinin kabul edildiği tarihten itibaren İslamiyet güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. İslamiyet içerisinde yer alan mezheplerden Şiilik, Azerbaycan bölgesinde etkili olmuştur (Velihanlı, 1993, s.86).

Tarihî süreç içerisinde İran ve Osmanlı'nın etkisi altına giren Azerbaycan sahası, XIX. yüzyılın başlarında Rusların işgali altına girmesiyle kültürel ve sosyal hayatta Rusların etkisi altında kalmış ve daha sonraki dönemlerde de bu işgalin ve sömürgecinin etkisini hissetmiştir. Nitekim bugün Azerbaycan Cumhuriyeti sosyokültürel ve dinî açıdan değerlendirilirken Çarlık Rusya'sının ve SSCB'nin işgali altında olduğu dönemlerin de incelenmesi ve detaylı bir biçimde ele alınması bugünkü Azerbaycan'ın anlaşılmasında ve gerçek sonuçların elde edilmesinde elzem bir husustur.

3. Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Atasözü ve Deyimler

Türk tarihi incelendiği vakit bozkır kültürünü benimsemeleri sebebiyle çok fazla göç ettiklerini görürüz. Çeşitli sebeplerle konargöçer bir hayat tarzı olan Türklerin, kültürel değerlerine bağlılıklarını, göç ettikleri coğrafyalarda bıraktıkları etkilerden ve yabancı kaynaklardaki beyanatlardan yola çıkarak söylemek mümkündür. Nitekim milli kimliklerinin yanı sıra dinî kimliklerinin de güçlü olduğunu yine Türk mitolojisi ve tarihi incelendiğinde hangi dinî dönemleri olurlarsa olsun Tanrı'yı en üst makamda konumlandırıdıklarından anlayabiliriz (Çapcıoğlu & Alpay, 2022, s.461). Elbette dinî inanışın devlet yönetimi, dünya görüşü, toplumsal yaşayış ve ahlak gibi durumlarda da ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür.

Dillerin söz varlığı, o dili konuşan milletin maruz kaldığı dış etkenleri, kültürel yapısı, karakteristik özelliği, zihniyet yapısı ve dinî inanışları ile doğrudan bağlantılıdır (Çolak, 2018, s.2162). Türk dilinin söz varlığında da Türklerin dine yaklaşımları ve bakış açısı vesilesiyle dinî perspektifte şekillen birçok kalıplaşmış ifade bulunmaktadır. Bu kalıp ifadelerin kullanımı, manası ve geçerliliği de dönemin şartlarına göre değişkenlik gösterir.

Bir dilin söz varlığı içerisinde atasözleri ve deyimler önemli bir yere sahiptir. Dünya görüşü, kavrama yetisi, Tanrı-doğa-insan ilişkisi ve karakteristik özelliklerin getirisi olarak atasözleri ve deyimler de Türk diline zenginlik katar (Altaylı, 2010, s.141). Türklerin toplum düzeninde ve ahlak anlayışında ata önemli bir yere sahiptir. Büyüklere daima bir saygı ve hürmet söz konusudur. Ataya olan bağlılıkları da toplumun sosyal yapısında hürmetkâr anlayışı oluşturur. Bu düşünce merkezinde büyüklerin hayata dair tecrübeleri ve yetkinlikleri ön planda tutularak, söyledikleri sözler gençler arasında öğüt ve yol gösterici bir telkin olarak kabul görür. İsimlendirilmesinde de tahmin edileceği üzere “atasözü” bu toplum anlayışı ile oluşur ve gelecek dönemlere aktarılır. Sözün ortaya çıkış dönemi şartlarıyla ulaştığı döneminin koşulları sebebiyle söz öbeklerinde değişim yaşansa da anlamı büyük oranda korunur ve halk arasında kullanımında saygı görür. Türklerin karakteristik özelliği ve kültürel zenginlikleri mizah anlamında da dillerine farklılık katmaktadır. Duygu ve düşüncelerin ses ve kelime gruplarıyla ifade edildiği ender dillerden olan Türk dilinde; nasihat ederken, iyi veya kötü dilekte bulunurken, herhangi bir şey anlatırken ve öğretirken vb. hedef bireylerde algılanmasını kolaylaştırmak amacıyla mizahtan da yararlanılarak kullanılan bazı kalıp ifadelerin de oluştuğu görülmektedir. Genellikle kelimelerin gerçek anlamı dışında mecaz anlamıyla kurgulanarak oluşturulan bu kalıp ifadeler ise “deyim” olarak karşımıza çıkar. Türk lehçelerinin

genelinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de gündelik hayatta “atasözü” ve “deyim” sık başvurulan kalıp ifadelerdir.

Aynı dil grubunda yer almasından dolayı Türkiye Türkçesine benzeyen lehçeler arasında olan Azerbaycan Türkçesi, XVI. yüzyılın başında yazı dili olarak karşımıza çıkar (Sevinçli & Akman, 2024, s.596). Bu tarihten önce yazı dili olarak Eski Oğuz Türkçesi içerisinde bulunması da Türkiye Türkçesi ile ortak söz varlıklarının ve benzerliklerin oluşmasında etkili olmuştur (İlker, 1997, s.6). Söz konusu bu ortak söz varlığında da “atasözü” ve “deyimler” de bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin söz varlığında diğer dillerin de etkili olduğunu biliyoruz. Kendi yazı diline geçmesiyle birlikte söz varlığında Rusça, Arapça ve Farsça dillerinden de ortak söz varlığı bulundurduğu belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bu durumun bazı atasözü ve deyimlere de yansıdığı görülür.

Azerbaycan Türkçesinin söz varlığı, atasözleri ve deyimler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi karşılaştırılmalı şekilde (Barış, 2016) ve (Kurudayıoğlu, 2019), bazıları söz varlığı gruplarında hayvan adları, kadın giysi adları, bitki adları vb. (Delice, 2022), (Ramazanoğlu, 2020) ve (Şahin & Takhirova, 2023) bazıları ise atasözü ve deyimler (Sevinçli & Akman, 2024) ve (Memmedov, 2022) olarak kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesindeki dinî anlam taşıyan atasözleri Cəlal Bəydili tarafından ön sözü yazılarak yeniden düzenlenen ve İlham Aliyev’in 12 Ocak 2004 tarihindeki emri ile yayımlanıp, ülke kütüphanelerine hediye edilen *Atalar Sözü* eserinden (Məmmədov, 2004), deyimler ise Seyfettin Altaylı’nın *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü* eseri (Altaylı, 2005) üzerinden tespit edilmiş ve olumlu-olumsuz anlamlar olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir.

4. Atasözleri

4.1. Olumlu Durumlarda Kullanılan Atasözleri

Azerbaycan Türkçesinde genellikle yaratıcının rahmetinden, adaletinden, güzel insan olmaktan ve dine uygun yaşamaktan bahseden, neticesinde ise işlerinin rast gideceğini, haklarını alacaklarını ve umutlu olmalarını nasihat eden atasözleridir. *Atalar Sözü* eserinden derlenen bazı atasözleri şu şekildedir:

AT. Ağaç əkənə rəhmət oxunur. TT. karşılığı “Ağaç ekene rahmet okunur” Doğa sevgisini, ağaç dikmenin önemli olduğunu ve çok hayırlı bir iş olduğunu bildiren ifadedir.

AT. Allah bir qapını bağlayanda bir qapını açar. TT. karşılığı “Allah bir kapıyı kaparsa başka bir kapıyı açar.” Kötü bir durum karşısında ümidi kaybetmemeli, Allah her daim yeni fırsatlar sunar.

AT. Allah dağma baxar qar yağdırar. TT. karşılığı “Allah dağna göre kar verir.” Allah herkese çekebileceği kadar dert verir. Kimseye dayanamayacağı bir zorluk vermez ve her sıkıntının da sabrını verir.

AT. Allah deyən namurad qalmaz. TT. karşılığı “Allah diyen muratsız kalmaz.” Allah’la olan ve ona uygun yaşayan umutsuz olmamalı.

AT. Allah kərimdi, quyusu dərindi. TT. karşılığı “Allah kerimdir, kuyusu derindir” Allah’tan ümidin kesilmemesi gerektiğini, merhametinin ve verebileceklerinin sınırının olmadığını bildiren ifadedir.

AT. Allah haqqı nabaqqa vermez. TT. karşılığı “Allah hakkı haksıza vermez.” Allah hakkı sahibine, haklıya verir. Haksıza hak etmediğini vermez.

AT. Tanrı dəvəyə qanad versəydi, yıxmadığı dam qalmazdı. TT. karşılığı “Allah deveye kanat verseydi, yıkmadığı dam kalmazdı.” Allah’ın yarattığı her şeyde bir hikmet vardır. Her şey yerli yerinde ve ölçülü bir şekilde yaratmıştır.

AT. Bir çörək özün ye, birin də Allah yolunda ver. TT. “Bir çörək (ekmek) kendin ye birini de Allah için ver.” Kendi karnını doyur, ihtiyacını gider ama fazlasını da sadaka olarak ver. Durumu olmayanlara yardım et.

AT. El üzünə namaz qılanın arxası Allahadı. TT. karşılığı “Yüzüne gülüp arkandan iş çevirenlerin hesabı Allah’a kalır.” İki yüzlülüğün ve riyakarlık gizli kalmaz, Allah’ın her şeyi bilir.

AT. Fəndi fəndi kəsər, Allah hər ikisin . TT. karşılığı “Hilebaz hilebazı keser, Allah her ikisini de keser.” İnsanlar birbirlerine karşı hile yaparlar, kandırır fakat Allah hepsinin cezasını verir.

AT. Günü xoş keçənə Tanrı da xoş baxar. TT. karşılığı “Günü güzel geçene Allah da güzel bakar.” Günü ibadetle geçen veya çalışarak, çabalayarak geçen birine Tanrı da güzel bakar.

² Fənd: Hile, tuzak (Akdoğan, 1999, s.291).

AT. Kor leyləyin yuvasın Allah öz əliylə yapar. TT. karşılığı “Kör leyleşin yuvasını Allah kendi eliyle yapar.” Bir engeli olana, mağdur olana ve güçsüz kimselere Allah yardım eder.

AT. Tanrının günü bir çuval darıdan da çox. TT. karşılığı “Tanrı’nın günü bir çuval mısırdan daha çok.” Allah’ın günü çoktur ve umut hep var olmalıdır.

AT. Zalıma Allah bəla verər. TT. karşılığı “Zalime Allah bela verir.” Zalim olana, kötülük edene Allah ceza verir. Yaptıklarını yanına bırakmaz.

Azru edilenlerin gerçek olması, duaların kabul edilmesi, zor durumdan kurtulmak ve belalardan uzak durmak için nasihat bildiren bazı atasözleri ise;

AT. Allah möminə hər şeyi bağışlar. TT. karşılığı “Allah mümine her şeyi bağışlar.” Dini bütüne, kendisine yakın olanlara her şeyi verir, hiçbir şeyden mahrum etmez.

AT. Azağın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa. TT. karşılığı “Sesin güzel gelir, okuduğunu Kuran olursa.” Gerçekleştirilen eylem dine, ahlak kurallarına uygun ise güzellikle sonuçlanır.

AT. Dəvənin dizini bağla, sonra Allaha tapşır. TT. karşılığı “Devenin ayağını bağla, sonrasını Allah’a emanet et.” Sen çabala ve tedbirini al, sonrasını Allah’a bırak.

AT. Hərəkət səndən, bərəkət Allahdan. TT. karşılığı “Hareket senden, bereket Allah’tan.” Sen çalış ve üzerine düşeni yap. Allah mükâfatını verir.

Azərbaycan Türkçesindeki atasözlerinin bazılarında vatan sevgisi ile dinî terimlerin aynı cümlede kullanıldığı atasözleri de mevcuttur.

AT. Vətənə gəldim, imana gəldim. TT. karşılığı “Vatana geldim, imana geldim.”

4.2. Olumsuz Durumlarda Kullanılan Atasözleri

Kötüyü eleştirmek, haksızı yermek, dine ve Allah’a aykırı hareketin sonucunu bildirmek, uygun olmayan ve dinin tasvip etmediği eylemlerin ardından karşılaşılabilecek olan kötü durumu bildiren ve bazen de alay etme anlamında olumsuzluk bildiren atasözleri de mevcuttur. Bazen de belirli bir olaya değil hayatın geneline atıfta bulunur. Bunlardan bazıları;

AT. Ah-vayla çıxar kasıbın 3canı. T.T. karşılığı “Ah-vah ile çıkar yoksulun canı.” Fakirin yaşadığı sıkıntılı hayatı vurgulamak için, ölürlen de feryat içinde öleceğini vurgulamak için kullanılan atasözü.

AT. Axşamın xeyrindənsə sabahın şəri. T.T. karşılığı “Akşamın hayrındansa sabahın şəri” Akşamın hayrından sabahın şerrinin daha hayırlı olduğunu bildiren ifadedir.

AT. Allah əsilsişə düşürməsin. T.T. karşılığı “Allah asilsizə “soysuza, yalancıya, soyu bozuğa” düşürməsin” şeklinde edilen dua ifadesi.

AT. Allah bu əli o ələ möhtac eləməsin. T.T. karşılığı “Allah bu eli o ele muhtaç eylemesin” Allah kimseye muhtaç etmesin. Muhtaçlığın kötü bir hal olduğunu bildiren ifadedir.

AT. Allah ilanın əməlin bilib, ayağın qarnında yaradıb. T.T. karşılığı “Allah yılanın niyetini bildiği için ayağını karnında yaratmış.” Allah’ın niyetini bildiği her varlığı ona göre yaratır ve donatır.

AT. Allah qarğa deyil ki, göz oya. T.T. karşılığı “Allah karga değil ki göz oysun.” Kötülük yapanları Allah mutlaka cezalandırır fakat bu cezanın farklı şekilde ve başka zaman olabilir.

AT. Allah verməz qara quluna, o da qalar vuruna-vuruna. T.T. karşılığı “Allah vermez kötü kuluna, o da kalır ortada dövüne dövüne.” Allah kötülük yapanlara ve hayırsız eylemlerde bulunanlara istediğini vermez, o da dövüne dövüne ortada kalır.

AT. Bəhs ilə Həvə gədən çöllərdə sərgərdan qalır⁴. T.T. karşılığı “İddia ile Hacca giden çöllerde avare kalır” İddia ve inatla iş yapanlar yarı yolda kalır, pişman olur.

AT. Bismillab deməklə donuz bostandan çıxma^z. “Bismillah demekle domuz bostandan (bahçeden, tarladan) çıkmaz.” Bir şeyi başarmak için ya da istenilene kavuşmak için mücadele vermek gerektiğini, sadece temenni edip beklememek gerektiğini bildiren atasözüdür.

³ Kasıb: 1) Fakir, yoksul. 2) Tüccar. 3) Mütevazı. 4) Noksan (Akdoğan, 1999, s.524)

⁴ Sərgər: 1) Sersem, şakın. 2) Derbeder, avare.

Sərgərdan galmaq: Yersiz yurtsuz kalmak (Akdoğan, 1999, s.670).

AT. Dini dinara satan molla dindən də olar, dinardan da. TT. karşılığı “Dini paraya satan hoca, dinden de olur paradan da.” Sahtekarlık yapanlar, çıkarını düşünüp hiçbir ahlak kuralını gözetmeyenler en sonunda her şeyini kaybeder.

AT. Halalzada barışdırdı, haramzada qarışdırdı. TT. karşılığı “Helalzade (ahlaklı ve doğru yaşayan imanlı) barıştırdı, haramzade (günahkâr olan, zalim) ortalığı kızıstırıp karıştırdı.” İyi niyetli olanlar güzellik için mücadele eder ve sulha çalışır fakat kötü niyetli olanlar her şeyi bozar ve kötülüğe sebep olur.

AT. Həcdən gələn mən, Məkkədən xəbər verən sən? TT. karşılığı “Haçtan gelen ben, Mekke’den haber veren sen!” İşi bilen ve yapan benim ama sahiplenene ve usta gibi davranan sensin! Yermek anlamında ve şaşkınlık durumunda.

AT. Molla tulıq zurnasıdı, qarnı dolmasa səsi çıxmaz. TT. karşılığı “Hoca tuluk zurnasıdır, karnı doymazsa sesi çıkmaz.” Paragöz ve çıkarıcı hoca (insanlar) menfaatlerini düşünmeden hareket eder.

AT. Musurmanın şərrindən, erməninin paxıllığından⁵, rusun zəvtrasından Allah, sən irəğ elə. TT. karşılığı “Müslümanın şerrinden, Ermeni’nin kıskançlığından, Rus’un yarınından Allah’ım sen uzak eyle.” Olumsuz dinî ve siyasi meseleler temelinde şekillendirilen ve dua olarak söylenir.

AT. Namaz qıla-qıla yıxdın öyümü, indi başlamısan haca getməyə. TT. karşılığı “Namaz kıla kıla yıktın evimi, şimdi başlamışsın haca gitmeye.” Alay ifadesi olarak kullanılır.

AT. Ondan xeyir görən Allahdan bəla çəkər. TT. karşılığı “Ondan (helal olmayan, yanlış) hayır gören Allah’tan bela çeker.” Hayırsız ve Allah’ın hoşuna gitmeyecek bir işten kazanç elde eden sonunda bela çeker.

AT. Oruc tutma, namaz qılma, işin belə rast gətirsin! TT. karşılığı “Oruç tutma, namaz kılma, işin böyle rast gitsin!” Eleştiri ve iğneleyici ifade bildiren atasözüdür.

AT. Oruc tutmayanın oğluna Ramazan adı qoyarlar. TT. karşılığı “Oruç tutmayanın oğluna Ramazan adını koyuyorlar.” Eleştiri, şaşkınlık ifadesi bildiren atasözüdür.

⁵ Paxıl: Hasis, cimri.

Paxıllıq: Kıskançlık, çekemezlik (Akdoğan, 1999, s.624).

AT. Pilovun yağlısın yeyən yaxşı Fətihə oxuyor. TT. karşılığı “Pilavın yağlısını yiyen güzel Fatiha okuyor.” Din istismarcılarına ve gönlü hoş edilmeden işini yapmayanları tarif ederken.

AT. Vuran öküzə Allah boynuz verməz. TT. karşılığı “Vuran öküzə Allah boynuz vermez” Allah yarattıklarının huyuna göre özellik verir.

AT. Təri qarğıyanı peyğəmbər əsası ilə döyər TT. karşılığı “Allah’a karşı geleni, başkaldıranı peygamber asası ile döyer.” Allah’a karşı gelenin sonunun felakettir.

AT. Yox yerdən Əzrayıl da can almaz. “Yok yerden Azrail de can almaz.” Durduk yere hiçbir şeyin olmaz, her şeyin bir nedeni vardır.

5. Deyimler

5.1 Olumlu Durumlarda Kullanılanlar

Genellikle güzel bir durumu, yeri, varlığı veya nesneyi tarif ederken, iyi dileklerde temennisinde anlamı güçlendirmek için mizahtan ve kelimelerin mecaz anlamından faydalanılarak oluşturulan ifadelerdir. Seyfettin Altaylı’nın *Azərbaycan Türkçəsi Deyimler Sözlüğü* eseri üzerinden tespit ettiğimiz bazı deyimler şu şekildedir.

AT. Abi xəmzəm. TT. karşılığı “1) Məkkə’de kutsal kabul edilən kuyunun adı. 2) Klasik şüürdə şarap.”

AT. Allah alıb qucağına. TT. karşılığı “Şansı yaver gidiyor, hep başarıyor, Tanrı yardım ediyor.”

AT. Allah bağışlasın. TT. karşılığı “Allah bağışlasın.” 1) Tanrı kazadan beladan korusun. 2) Özür dileyen veya kötü bir şey yapan insanın özüne karşılık olarak kullanılan ifade.

AT. Allah balam deyib. TT. karşılığı “Allah yürü kulum demiş.” Şansı yaver gidenler için kullanılır.

AT. Allah kömək eləsin. TT. karşılığı “Allah yardımcın olsun.” Çalışan veya zor durumda olan birine söylenir.

AT. Allah başacan eləsin (yarıtsın). TT. karşılığı “Allah tamamına erdirdi” Birlikte ömür sürdüresiniz, birlikte saçlarınız ağarsın.”

AT. Allah bir tük⁶ əskik eləməsin. TT. karşılığı “Allah bir tüyden eksik eylemesin” Allah yardımcın olsun anlamında bir alkış ifadesi.

AT. Allah bəndə⁷si TT. karşılığı “1) Zavallı, fukara, kimseye zararı dokunmayan, yumuşak başlı, mümin insan. 2) Herhangi bir kimse.”

AT. Baş salamatlığı TT. karşılığı “1) Baş sağlığı. Yakını ölen birine veya aileye teselli verme, sabır dileme ifadesi. 2) Rahatlık, huzurlu olma, herhangi bir rahatsızlık vermeyen durum.”

AT. Başını yerə döymək TT. karşılığı “İbadet etmek, secde etmek, namaz kılmak.”

AT. Əli duada olmaq TT. karşılığı “Tanrı’ya dua etmek için el açan kimse.”

AT. Fələkdən bac⁸ (kam) almaq TT. karşılığı “Felekten haraç almak” Muradına ermek, istediğine kavuşmak.

AT. Goru nurla dolsun TT. karşılığı “Mezarın nurla dolsun.” İyi dilek, temenni duasıdır.

AT. Haqq`dan yamanlıq görməyədən TT. karşılığı “Allah’tan kötülük görməyesin.” Sana kötülük veya bela yollamasın anlamında.

AT. Haqq`ın qapısı üzünə açıq olsun TT. karşılığı “Allah’ın kapısı yüzüne açık olsun” Yüzüne gülsün, sana yar ve yardımcı olsun.

AT. Halal süd əmmiş TT. karşılığı “Helal süt emmiş.” Kişilikli, karakterli kimselere bir övgü anlamında kullanılan ifadedir.

AT. Hüzn⁹ yerinə gitmək. TT. karşılığı “Matem yerine gitmek” Üzüntü yerine ölen birisi için giderek yakınlarına başsağlığı vermek, taziyede bulunmak için yas yerine (cenaze evine) gitmek.

AT. Xudabafiz eləmək TT. karşılığı “Allah’a ısmarladık, hoşça kal anlamında.”

⁶ Tük: Tüy (Akdoğan, 1999 s.750)

⁷ Bəndə: Hizmetçi, köle (Akdoğan, 1999, s.82).

⁸ Bac: Haraç (Akdoğan, 1999, s.53).

⁹ Hüzn: Matem yeri, yas meclisi (Akdoğan, 1999, s.478).

AT. Xəyir dua demək (eləmək, vermək). TT. karşılığı “Hayır dua etmek” Birisine mutluluk, saadet arzulamak. Bir işin güzel sonuçlanmasını dilemek.

5.2. Olumsuz Durumlarda Kullanılanlar

Kötü bir durumu tasvir etmek, sonucunun hayırsız olacağı bir eylemin vahametini ortaya koymak, kötü dilekte bulunmak anlamlarında kullanılan ve kelimelerin mecaz anlamları ile oluşturulan ifadelerdir.

AT. Allah (səna) ağıl (ağıl fikir) versin TT. karşılığı “Allah sana akıl fikir versin.” Akılsızca iş yapan, düşünmeden hareket eden veya konuşanlar için söylenir.

AT. Allah axırını xeyir eləsin TT. karşılığı “Allah sonunu hayır etsin.” Sonucu tehlikeli görünen bir iş için veya işleri kötü giden birisi için söylenir.

AT. Allah Allahlıq`la dəy öyrədirik TT. karşılığı “Zor bir işin yoluna konması esnasında birinin çıkıp işi berbat etmesi anında söylenen ve memnuniyetsizliği bildiren bir ifade.”

AT. Allah başına daş salsın TT. karşılığı “Allah başına taş yağdırsın.” Bir beddua, ilenme ifadesi.

AT. Boğazından çıxarmaq TT. karşılığı “Nasip olmamak, kismet olmamak.”

AT. Canbəsar olmaq TT. karşılığı “Ölürken koparılan yaygaradan dolayı canı çıkmamak ve azap çekmek.”

AT. Cəhənnəm qarışığı. TT. karşılığı “Cehennem karışığı.” Yahudi ile Ermeni’nin evlenmesi sonucu doğan çocuk.

AT. Cəhənnəm oduna giriftar olasan TT. karşılığı “Cehennem ateşine giriftar olasın.” Cehennemde yanasın, beddua.

AT. Dəftəri qara gündə yazılmaq TT. karşılığı “Defteri kara yazılmak.” Kaderi kötü yazılmak.

AT. Əzrayıl ilə əlbə yaxa olmaq TT. karşılığı “Azrail ile yaka paça olmak.” Ağır hastalık geçirmek.

AT. Fatibəsi ilk axşamdan oxunmaq TT. karşılığı “Fatıha’sı ilk akşamdan okunmak.” İş çoktan bitmiş olmak. Hakkındaki kötü karar en baştan verilmek.

AT. *Heç peyğəmbərin qoyununu başacan otarmayıb* TT. karşılığı “Hiçbir işi sonuçlandıramamış. Her şeyi yarım bırakmış.”

AT. *Hansı peyğəmbərə qulluq edəcəyini bilməmək*. TT. karşılığı “Hangi peygambere kulluk edeceğini bilmemek.” Kimin sözünü dinleyeceğini bilmemek anlamında kullanılır.

AT. *Heç peyğəmbərin qoyununu başacan otarmayıb*. TT. karşılığı “Hiç Peygamberin koyununu sonuna kadar toplamadı” Hiçbir işi sonuçlandıramamış. Her şeyi yarım bırakmış.

AT. *Kâfir balası (oğlu) kâfir* TT. karşılığı “Kâfir oğlu kâfir.” Bir hakaret ve beddua ifadesidir.

AT. *Küfr danışmaq* TT. karşılığı “Küfr söylemek.” Allah’ı, dini inkâr etmek. Tahkir etmek.

AT. *Murdar etmək (eləmək)* TT. karşılığı “Murdar etmek, eylemek.” İslam dinine göre temiz ve helal kabul edilen şeyi kirletmek, lekelemek.

AT. *Şaxsey¹⁰ gəlmək (təpmək, vurmaq)* TT. karşılığı “Önemli ve sevilen bir kimsenin yasında veya Muharrem ayının 10. günü Hz. Hüseyin’in şهادetinden dolayı yas tutarak saçını başını yolmak, feryat etmek.”

AT. *Zünnar¹¹ bağlamaq*. TT. karşılığı “İslam dinini terk edip Hristiyan olmak.”

Azərbaycan Türkçesinde bazı genel durumların ifadesi için de deyimler kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları;

AT. *Xaç asmaq (salmaq)* TT. karşılığı “Haç asmak (salmak).” Hristiyan dinini kabul etmek. Hristiyan olmak.

AT. *Xaç çəkmək (vurmaq)* TT. karşılığı “Haç çekmek, vurmaq.” İstavroz çıkarmak. Sağ elin üç parmağını birleştirerek ucunu alınına, göğse, sol ve sağ omuza yakın yere vurarak yapılan dini ayin.

¹⁰ Şaxsey: Şah Hüseyin (Akdoğan, 1999, s.695)

¹¹ Zünnar: Kuşak, kemer (Akdoğan, 1999, s.834)

AT. Xaç suya salmaq T.T. karşılığı “Suya Haç atmak.” Hristiyanlar, Hz. İsa’nın idam edilmesi olayını anmak için ocak ayının 6. ve 19. günleri arasında hacı suya atmak şeklinde ayin yapmak.

Sonuç

Çalışmamıza konu olan dinî anlamdaki atasözlerinde, Allah’ın adaleti, bereketi ve rahmeti ile sıkıntılardan kurtulmayı, ferahlığa kavuşmayı işaret edenler, güzel işler yapmanın, ahlaklı olmanın ve Allah’ın istediği gibi bir kul olmanın neticesinde haklarının teslim edileceğini, istediklerinin gerçekleşeceğini ve umutsuz olmamalarını nasihat edenler “Olumlu Durumlarda Kullanılan Atasözleri” başlığı altında verilmiştir. Kötüyü eleştiren, haksızı yeren, dine ve Allah’a aykırı hareketin sonucunu bildiren, uygun olmayan ve dinin tasvip etmediği eylemlerin ardından karşılaşılabilecek olan kötü durumu tasvir eden, bazen de alay etme anlamında kullanılan atasözleri ise “Olumsuz Durumlarda Kullanılan Atasözleri” başlığı altında verilmiştir.

Deyimlerde ise güzellikleri vurgulayan, iyi dilekler sunmak ve dua amacıyla mecaz anlamlardan ve mizah anlayışından faydalanılarak söz varlığına yerleşenleri “Olumlu Durumlarda Kullanılanlar” başlığı altında değerlendirilmiştir. Kötü bir durumu anlatan, sonucunun felaket ile sonuçlanacağını belirten, kötü dileklerde bulunulan ve beddua anlamında kullanılan deyimleri ise “Olumsuz Durumlarda Kullanılanlar” başlığı altına değerlendirilmiştir.

Türk toplum anlayışında yaşantısı ve konumu gereği tecrübesine inanılan, Türk töresi gereği sorgusuz saygının ve hürmetin kabul gördüğü ataların, deneyimlerini diğer bireylere ve gelecek nesle aktarmasının aracı olarak atasözleri büyük öneme sahiptir. Olumlu ve olumsuz yaşantıların birikimidir. Güzellikle ve hayal kırıklığıyla deneyimlenen hayatın gençlere öğütlenmesinde başarılı bir aktarma aracıdır. Anlatılmak istenileni güçlendirmek maksadıyla mizahi özelliklerden de yararlanan ve nasihat amacıyla kullanılan bir başka aracı da deyimlerdir. Hayatın güzel, acı, heyecanlı, stresli, iyi, kötü vb. her yönünü olumlu ve olumsuz ifadelerle aktarımı ve temelinde nasihat amacı da taşıyan ifadelerdir.

Atasözleri ve deyimler, Azerbaycan Türkçesinde çeşitli etkenlere bağlı olarak zaman içerisinde şekillenmiştir. Bu etkenler arasında en önemli olanlardan birisinin de din olduğu bilinmektedir. Bu amaçla Cəlal Bəydili’nin *Atalar Sözü* eserinden dinî anlamda kullanılan atasözleri ve Seyfettin Altaylı’nın *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü* eserinden ise deyimler tespit edilmiş, yaygın kullanımda olanlar çalışmada

verilmiştir. Atasözlerine ve deyimlere dinî anlamlar yüklemenin sebebi olarak elbette Azerbaycan Türklerinin dine olan bağlılığı olarak düşünebiliriz. Fakat toplumun genel dini olan İslam'ın dışında çok az da olsa Hristiyanlık dini ile de alakalı bazı atasözlerinin ve deyimlerin olduğu görülmüştür. Söz konusu atasözü ve deyimler yerme ve beddua anlamında olmayıp genel durum tespiti olarak kullanıldığı görülmüştür.

Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi söz varlığında bazı ortak atasözü ve deyimlerin varlığı görülmektedir. Bazılarının tamamen benzerlik gösterdiği bazılarının ise Azerbaycan Türkçesinin fonetik özellikleri sebebiyle hemen hemen aynı olduğu tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

AT: Azerbaycan Türkçesi

TT: Türkiye Türkçesi

bk: Bakınız

Kaynakça

Akdoğan, Y., (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul. Beşir Yayınevi

Akbarova, E., (2023). XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Alfabe Tartışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 7(2), s. 481-491.

Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Prestij Matbaası.

Altaylı, S. (2010). Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 25(25), s. 152-134.

Bağrıaçık, Y.I. (2024). Batılı Değerlerin Doğulu Temsilcisi: Mîrzâ Feth Ali Ahundzâde. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi* 5(1), s. 18-42

Barış, G. (2016). *Azerbaycan Türkçesinin Söz Varlığının Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çapcıoğlu, İ., & Alpay, A. (2022). Gemişten Geleceğe Din ve Türklerin Din Anlayışı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*(101), s. 457-478.

Çolak, M. (2018). Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4).

Delice, T. B. (2022). Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığında Hayvan Adlarına Yüklene Anlamlar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22(2), s. 425-466.

Fahri, E. (1997, Şubat 15). Ayna. *Azerbaycan'da Çıkarılan Haftalık Gazete*. Bakü.

Göçerli, F.G. (1971). *Muasır Dindarın Manevi Alemi*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumı Yayını.

Karaörs, M. (1999). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle ve Cümle Çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 44(1996), s. 129-144.

Kurudayıoğlu, M. (2019). Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Karşılaştırılması. XIV. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, (s. 324-334). Bakü.

Memmedov, R. (2022). Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi'nde Ortak Kullanılan Atasözlerinin Konuları Üzerine. *Korkut Ata Türkçyat Araştırmaları Dergisi*(8), s. 151-163.

Məmmədov, C. B. (2004). *Atalar Sözü*. Bakı: Öndər Nəşriyyat.

Ramazanoğlu, M. K. (2020). Azerbaycan Türkçesindeki Kadın Giysi Adları Üzerine Bir İnceleme. *Küllüye*, 1(1), s. 127-152.

Paşazade, A. (1991). *Kafkas'ta İslam*. Bakü. Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Ramazan, M.K. (2020). Azerbaycan Türkçesindeki Kadın Giysi Adları Üzerine Bir İnceleme. *Küllüye* 1(1), s. 127-152.

Rezaei, M., (2018). Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi Arasında Bulunan Fonetik Farklılıkları, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 59-75.

Sevinçli, V., & Akman, H. (2024). Tarama Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesindeki Ortak Deyimler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(37), s. 583-600.

Şahin, H., & Takhirova, R. (2023). Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde Renk Adlarıyla Kurulan Bitki Adları Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 133(263), s. 271-282.

Şemsizade, N. (1996). *Azerbaycan İdeolojisi*. Bakü. Sabah Neşriyatı.

Taştan, A. (2003). Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişme, Din ve Dinsel Canlanma. *Bilig* (25), s. 1-93.

Tekin, T., (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara. Simurg Yayıncılık

Velihanlı, H. (1993). *Arap Hilafeti ve Azerbaycan*. Bakü. Azerbaycan Devlet Neşriyatı.